

گلستان سعدی

شرف الدین مصطفیٰ بن عبداللہ سعدی شیرازی
بر اساس نسخہ تصحیح شدہ محمد علی فروغی

ناشر: انتشارات قلم کیمیا
ناظر چاپ: پوریہ سلیمانی
صفحہ آرائی: انتشارات مہر آمین
تیراژ: ۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۰

شابک: ۸ - ۰۸ - ۶۱۸۵ - ۶۰۰ - ۹۷۸

ISBN: 978- 600 - 6185 - 08 - 8

قیمت: ۳۰۰۰ تومان

سرشناسه	: سعدی، مصلح بن عبدالله، ۱۶۹۱ ق.
عنوان قراردادی	: گلستان
عنوان و نام پدیدآور	: گلستان سعدی / شرف‌الدین مصلح بن عبدالله سعدی شیرازی؛ براساس نسخه محمد علی فروغی.
مشخصات نشر	: تهران: قلم کیمیا، ۱۳۹۰
مشخصات ظاهری	: ۲۶۸ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۸۵-۰۸-۸
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا	
موضوع	: نشر فارسی - قرن ۷ ق.
شناسه افزوده	: فروغی، محمد علی، ۱۲۵۴ - ۱۳۲۱، مصحح
رده‌بندی کنگره	: PIR ۵۲۱۱ ۱۳۹۰ س
رده‌بندی دیوینی	: ۸۴۸/۸۳۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۴۷۹۶۵۷

انتشارات قلم کیمیا

تهران: خیابان انقلاب - خیابان دانشگاه - خیابان لباف، نژاد

پلاک ۱۷۴ - واحد ۲

تلفن: ۶۶۹۷۰۷۴۸ - فاکس: ۶۶۹۷۰۷۴۶ - ۰۹۱۲۳۰۳۳۴۱۹

فهرست

۷		مقدمه
۲۵		دیباجه
۴۱		باب اول
۹۱		باب دوم
۱۲۹		باب سوم
۱۶۱		باب چهارم
۱۷۱		باب پنجم
۱۹۹		باب ششم
۲۰۹		باب هفتم
۲۳۵		باب هشتم

مقدمه

ارجمندترین کتاب نظم فارسی «شاهنامه» فردوسی است و زیباترین کتاب نثر «گلستان» سعدی و این هر دو کتاب به سبب همین که پسندیده خاص و عام شده در دست و پای مردم افتاده و گرفتار دستبرد نویسندگان و خوانندگان گردیده؛ چنانکه من چندین سال به اندازدای که توانستم جست و جو کردم و سرانجام ناامید شدم از اینکه از این دو کتاب نسخه‌ای بیابم که بتوان گفت مطابق آنست که از دست مصنف برآمده است.

«گلستان» که اینک منظور نظر ماست، چنین می‌نماید که از اوایل امر و شاید از روزگار خود شیخ سعدی در استنساخ دچار تحریف و تصرف شده و دیرگاہیست که ادبا به این معنی برخورد دارند جز اینکه تا این اواخر ذهنها همواره متوجه بود به

اینکه در استنساخ سهو و غلط رفته است ولیکن تأمل در نسخه‌های فراوان قدیم و جدید معلوم می‌دارد که بسیاری از تحریفها عمدی بوده و هرکس «گلستان» را نوشته یا نویسنده است آن را موافق ذوق و سلیقه خویش ساخته است، چنانکه شاید دو نسخه خطی از این کتاب یافت نشود که تماماً با یکدیگر مطابق باشند.

اینجانب از اول عمر می‌دیدم و می‌شنیدم که مغلوپ بودن «گلستان» مورد توجه اهل فضل و ادب گردیده و تصحیح این کتاب گرانها از اموریست که آرزوی آن را در دل می‌پرورانند ولیکن غالباً از این نکته غافل بودند که این کار به حدس و قیاس و به قوت فضل و سواد و ذوق و سلیقه مبسر نیست و چاره منحصر آنست که نسخه‌های قدیمی که نزدیک به زمان شیخ بزرگوار نوشته شده و کمتر گرفتار دستبرد و تصرف نویسندگان گردیده باشد، به دست آید و مأخذ قرار داده شود. نخستین و شاید تنها قدم صحیحی که تاکنون در این راه برداشته شده، آن است که استاد گرامی آقای عبدالعظیم فریب گرگانی برداشته‌اند که گلستانی به خط بسیار خوش، که ممکن است به قلم میرعماد معروف باشد، به دست آورده‌اند و

مقدمه ۹ /

نویسندۀ آن در سال ۱۰۲۱ در پایان کتاب اظهار کرده است که از روی نسخه‌ای که در سال ۶۶۲ به دست مصنف نوشته شده استنساخ نموده است و آقای فریب از روی آن نسخه به طبع «گلستان» اقدام کرده، مقدمه‌ای محققانه در ترجمه حال شیخ سعدی و مقام بلند او در سخن‌سرایی و چگونگی احوال «گلستان» مشتمل بر تحقیقات بسیار سودمند و نیز توضیحاتی در آخر کتاب بر آن افزوده‌اند و شک نیست که این «گلستان» صحیح‌ترین نسخه‌ایست که تاکنون به چاپ رسیده و با آن مقدمه نفیس و توضیحات همیشه باید مورد استناد دانش‌طلبان باشد.

ولیکن پس از تأمل در آن، و مطابقت با بعضی نسخه‌های کهنه دیگر، چنین به نظر می‌رسد که آن نیز کاملاً مطابق با نسخه اصل «گلستان» نیست و نویسنده یا خود باز تصرف در عبارات شیخ را روا دانسته یا نسخه‌ای که از آن رونق گرفته، بلاواسطه منقول از خط شیخ نبوده و در نسخه‌های واسطه تصرفات به عمل آمده و بنابراین هنوز به یافتن نسخه صحیح «گلستان» باید چشم داشت.

در مسافرت‌هایی که من به اروپا نمودم، به راهنمایی دوست

دربینه گرامی دانشمند خود آقای محمد قزوینی که مقامات علمی ایشان بر همه اهل فضل معلوم است و محتاج به شرح و بیان نیست، آگاه شدم که در کتابخانه ملی پاریس، نسخه‌ای از «کلیات سعدی» موجود است که در سال ۷۶۸ نوشته شده و بالنسبه صحیح است.

این اکتشاف مشوق من شد که در امر «گلستان» به تحقیق پردازم. آقای قزوینی لطف فرموده از آن «گلستان» برای من عکس برداشتند. در تهران هم دوستان دانش‌پرور، در این باب یاری کردند و وزارت معارف نیز مساعدت و همراهی فرمود و چندین نسخه کهنه «گلستان» به دست آمد که البته نسبت به «گلستان»های چاپی و نسخه‌هایی که در این سبصد چهارصد سال گذشته نوشته شده، صحیح‌تر بود اما هیچیک مقصود را کاملاً حاصل نمی‌نمود.

عاقبت در اصفهان یک نسخه یافت شد که به ذوق خود اینجانب و به تصدیق بسیاری از اهل بصیرت، می‌توان آن را صحیح‌ترین نسخه‌ای که تاکنون به نظر آمده دانست. هزار افسوس که یک نقص و یک عیب بزرگ دارد: نقص آن اینکه در چند جا چند صفحه از آن افتاده و به این واسطه، قریب

بک حس از تمام «گلستان» را فاقد است. عیب آن اینکه دارندگان این کتاب هم مانند بسیاری از کتاب، مرض دخیل و تصرف داشته و در بسیاری از مواضع کلمات و عبارات را تراشیده و به سلیقه خود درست کرده‌اند، یا جمله‌هایی بر آن درج شده یا حاشیه افزوده‌اند. و نیز این نسخه از غلط کتابی هم خجالتی است یعنی اغلاطی دارد که نویسنده سهواً خطا کرده است.

از این دو سه فقره عیب و نقص که بگذریم این کتاب بهترین نسخه‌های «گلستان» به نظر می‌رسد و گذشته از اغلاط کتابی و مواضعی که در آن قلم برده شده است، و تشخیص بعضی از آنها به آسانی و بعضی به دشواری ممکن است، شاید بتوان گفت که تقریباً مطابق است با آنچه از قلم شیخ سعدی بیرون آمده است.

پس چنین به نظر رسید که اکنون می‌توان نسخه‌ای از «گلستان» تهیه کرد که نسبتاً صحیح و به قلم شیخ اجل نزدیک باشد، و جناب آقای علی اصغر حکمت وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه که برای نشر و ترقی علم و ادب سری پرشور دارند و از هیچ اقدام و اهتمامی در این راه فروزنگار

نمی‌کنند، محرّک اینجانب در این امر شده اسبابی که برای حصول مقصود لازم بود فراهم نمودند؛ یعنی هر نسخه از «گلستان» که هر جا نشان داده شد به هر وسیله بود عین با عکس آن را به دست آوردند و به اختیار اینجانب گذاشتند، علاوه بر این آقای حبیب بغمائی از اعضای با فضل وزارت معارف را که دارای ذوق سلیم و طبع شاعری و عشق مفرط به نگارهای ادبی می‌باشند، به دستاری اینجانب گماشتند و ایشان استنساخ و عملیات مربوط به چاپ و تصحیح و کلبه زحمات را بر عهده گرفته در امور مادی و معنوی این کار با اینجانب مساعدتی بسزا نمودند و از هیچ نوع همکاری دریغ نداشتند از این رو من نظر به عشقی که به کتاب «گلستان» داشتم و اسبابی که فراهم دیدم به این کار دست بردم و برای اینکه به درستی معلوم شود که در تهیه این نسخه، چه روش اختیار شده است توضیحات ذیل را می‌نگارم: نسخه اصفهان که وصف آن کرده آمد، اصل و متن قرار داده شد و کاملاً از آن تبعیت نمودیم، مگر در مواضعی که غلط بودن آن را یقین کردیم، و در این موارد تجاوز از آن را جایز بلکه واجب شمردیم و آنچه از روی نسخه‌های معتبر دیگر یافتیم، به جای

آن گذاشتیم و این مواضع هم دو قسم بود: یکی آنکه غلط بودنش بر حسب املا یا عیب و نقص کلمه و عبارت آشکار بود مانند «حاضر» به جای «حاضر» و «عمر» به جای «عمرو» و «مشاوریه» به جای «مشاوریه» و «جهلت» به جای «جاهت» و «مخالفت» به جای «مخافت» و امثال آن.

دیگر مواضعی که غلط بودن آنها این اندازه آشکار نیست ولیکن بر حسب سیاق عبارت و ذوق و ملاحظه وزن شعر، مخصوصاً با اتفاق یا اکثریت نسخه‌های کهنه معتبر دیگر، توانستیم مطمئن شویم که در آن نسخه، غلط واقع شده است. مانند اینکه به جای «ارکان دولت پسندیدند» نوشته شده است «ارکان دولت پسندید» و به جای «شکر نعمت بگفتم و زمین خدمت ببوسیدم» نوشته شده است «شکر خدمت بگفتم و زمین خدمت ببوسیدم» و به جای «از نیک و بد اندیشه و از کس غم نیست» نوشته شده است «از نیک و بد و اندیشه و از کس غم نیست» و از این قبیل.

مع هذا در این قسمت باز از تجاوز از متن، تا می‌توانستیم خودداری کردیم و ذوق و سلیقه خود را حاکم قرار ندادیم. مگر در مواردی که به نظر ما آشکار و حتم بود که نسخه اصل

غلط است. با وجود این به احتیاط اینکه مبدا فهم و ذوق ما به خطا رفته باشد و برای اینکه خوانندگان از تمام آن متن کاملاً آگاه باشند و بتوانند حکومت کنند هر جا که از آن تجاوز کرده‌ایم، در حاشیه، نسخه اصل را به دست داده‌ایم و آنجا که در حاشیه حرف «ص» گذاشته شده، علامت آنست که در نسخه اصل چنان بوده و ما در آن تصرف کرده‌ایم.

از این موارد گذشته، تخلف از نسخه‌ای که آن را اصل قرار داده‌ایم جایز نشمردیم؛ هر چند گاهی نسخه‌های دیگر می‌دیدیم که به نظر بهتر می‌آمد و با آنکه بعضی از دوستان از این جهت تأسف می‌خوردند بلکه سرزنش می‌کردند از شیوه خود دست برنداشتیم، زیرا بنای ما بر این نبود که «گلستان» را مطابق ذوق و سلیقه خود ترتیب دهیم و هیچ نسخه دیگر را هم نیافتیم که بیش از نسخه اصفهان لایق اعتماد و اتکا باشد تا به تعبد از آن متابعت کنیم، فقط برای اینکه خاطر خوانندگان از اختلاف نسخه‌ها مستحضر باشد و بتوانند حکومت کنند، هر جا نسخه‌ای به نظر ما بر نسخه اصل مرجح یا لااقل با آن مساوی بود - خاصه مواردی که اکثر نسخه‌های معتبر بر آن منوال دیده می‌شد - در حاشیه نسخه بدل قرار دادیم و از

مقدمه / ۱۵۱

توسعه این نسخه بدلهای هم پرهیز کردیم زیرا اختلاف نسخ به اندازه‌ای فراوان است که تعرض همه زبانش بیش از فایده، و فرع زاید بر اصل می‌نماید.

و اما در قسمتهایی که نسخه‌های اصطفهان ناقص بود، به نسخه‌های کهنه دیگر مراجعه کردیم و چون هیچیک را چنانکه اشاره شد، قابل اعتماد تام نیافتیم در موارد اختلاف به متابعت از اتفاق با اکثر نسخ، اکتفا کردیم و ذوق و سلیقه خود را کمتر حاکم ساختیم.

حاصل اینکه کتابی را که به نظر خوانندگان می‌رسد، نسخه صحیح انگلستان، چنان که از قلم شیخ سعدی به در آمده است معرفی نمی‌کنیم و اصلاً نمی‌دانیم به چنین آرزویی می‌توان رسید یا نه، ولیکن تصور می‌کنیم سببه به آن آرزو نزدیک شده‌ایم و شاید بتوان گفت آنچه از قلم شیخ در آمده، از این متن یا نسخه بدلهایی که متعرض شده‌ایم، بیرون نیست. مع هذا همواره باید امیدوار بود که نسخه‌های بهتر و صحیح‌تر به دست آید و هرکس ما را به چنین چیزی رهبری کند که از این پس بتوانیم این نسخه را بهبودی دهیم و تکمیل کنیم باید امتنان، و به ادبیات فارسی خدمتی بسزا خواهد بود. چنانکه

نسبت به همین متن و نسخه بدلهایی که اختیار کرده‌ایم، هر کس نظر انتقادی بکند، اگر چه با تازیانه سرزنش همراه باشد، با کمال امتنان نگریسته و با نهایت بیطرفی مورد استفاده قرار خواهیم داد و خوانندگان محترم را متوجه می‌سازیم که از اقدام به طبع این «گلستان» ما نه استفاده مادی در نظر داشتیم نه کسب شهرت و اعتبار، و فقط از راه تعشق به «گلستان» و به آرزوی رسیدن به نسخه صحیح‌تری از آن، تحمل این زحمت را بر خود هموار کردیم و بیش از خود شیخ سعدی در تصنیف کتاب، از عمر گرانمایه بر آن خرج نمودیم و امیدواریم کسانی که «گلستان» را قابل تعشق می‌دانند و میرشان می‌شود، شخصاً یا به یاری خود ما از اصلاح و تکمیل این نسخه برای چاپهای آینده دریغ ننمایند.

در صورت ظاهر این کتاب هم تصرفی کرده‌ایم و آن این است که بر حسب معمول، اشاره به بیت و مصرع و قطعه و امثال آن نکرده‌ایم زیرا اولاً یقین نیست که خود شیخ سعدی این کار را کرده و احتمال قوی می‌رود که این اشارات را بعد از استنساخ کنندگان افزوده باشند و فرضاً که چنین نباشد، این اشارات زمانی واجب بوده که شعر و نثر را با هم یکسر

می نوشتند و مطالب را از هم جدا نمی ساختند.
 دیگر اینکه در دیباچه، عناوین مانند: «سبب تألیف کتاب
 و «عذر تنصیر خدمت» و «ذکر امیر کبیر» و امثال آن را، و در
 باب هشتم، عناوین «حکمت» و «پند» و «نصیحت» و مانند آن
 را حذف کردیم زیرا از تأمل و مطابقت نسخه ها بر ما یقین شد که
 این عناوین را شیخ سعدی نوشته و اگر هم چیزی نوشته غیر
 از این بوده است؛ چنانکه درباره اتابک ابوبکر و پسر او که
 هنگام تصنیف کتاب رنده بوده اند و سعدی «گلستان» را به نام
 ایشان موشع ساخته است «رحمة الله علیه» و مانند آن
 نوشته اند و در نسخه بسیار کته ای که متأسفانه یک ورق
 بیشتر از آن باقی نمانده بود، در جایی که معمولاً «سبب
 تألیف کتاب» عنوان کرده اند، چنین عنوان دیده شد: «پند از
 پشیمانی خوردن از دنیا» و در هر حال چون این عناوینها
 اهمیت و فایده ندارد و بقیناً از فلم شیخ نیست، حذف آنها را
 سزاوارتر دانستیم.

اینکه چند کلمه هم از نسخه های مهم که در دست
 داشته ایم و دوستانی که در این باب مساعدت کرده اند

می‌نگاریم:

نسخه اصفهان که متن این «گلستان» قرار داده شده متعلق بود به آقای ابوالحسن بزرگزاد و ایشان بی‌مضابقه، نسخه نفیس خود را مدنی مدید به ما تفویض کردند و توفیق یافتن ما در تنظیم این کتاب به مساعدت ایشان آسان گردید. پس از نسخه آقای بزرگزاد، نسخه‌ای که از همه صحیح‌تر به نظر می‌آمد، متعلق بود به آقای مجدالدین نصیری که به قاعده، در مائه هشتم نوشته شده باشد. ولیکن متأسفانه آن نسخه نیز مانند نسخه اصفهان، هم ناقص بود هم دستنخوش و تحریف شده و بسیاری از کلمات و عبارات آن را تراشیده و عوض کرده‌اند.

پس از آن، بهترین نسخه آن بود که از روی نسخه کتابخانه ملی پاریس عکس برداشته شده و پیش از این مذکور داشتیم. آقای صادق انصاری، عضو وزارت معارف هم یک نسخه کلیات خطی به اختیار ما گذاشتند که در ۷۹۴ نوشته شده و با اینکه ناقص و مغلوط بود، از آن استفاده کردیم.

نسخه‌ای که در کتابخانه سلطنتی به خط بسیار خوش و تذهیب عالی و جلد گرانبها موجود است و رقم باقوت

مقدمه ۱۹۱

منمضمی دارد نیز مورد استناد گردیده است و در چگونگی این نسخه تحقیقاتی هست که چون مفصل می شود به موقع مناسب تری محول می نمایم.

آقای اسمعیل امیرخیزی که از عاشقان گلستاند و در مراجعه به نسخ قدیم اهتمام بسیار ورزیده اند، راهنمایی ها کرده و بک نسخه «گلستان» که بالنسبه کهنه و صحیح بود نیز به اختیار ما گذاشتند.

در ضمن اینکه مشغول تهیه این نسخه بودیم، آگاهی حاصل شد که دو نسخه از «گلستان» در لندن موجود است بسیار کهنه، و ممکن است مورد استناد باشد. برای اینکه عمل خود را تکمیل کرده باشیم، دستور عکس اندازی از آن دو نسخه هم داده شد و مقارن اتمام کتاب آن عکسها رسید. یکی از آن دو نسخه در سال ۷۲۰ نوشته شده و متعلق به لرد گرینوی انگلیسی بوده و جزء متروکات او می باشد. نسخه دیگر در سال ۷۲۸ نوشته شده و متعلق به کتابخانه اداره هند است.

مشاهده این هر دو نسخه، عقیده ای را که در صدر این مقدمه اظهار داشته ایم که «گلستان» از اوایل امر دستخوش

تصرفات گردیده، تأیید کرد، زیرا هر چند اولی کمتر از سی سال و دومی کمتر از چهل سال پس از وفات شیخ سعدی نوشته شده، آن هر دو گذشته از غلطها و سهوهای کتابی، با آنکه فقط هشت سال از یکدیگر فاصله دارند، با هم و با نسخه‌های کهنه دیگر اختلافانی دارند که جز تحریف و تصرف عمدی، محمل دیگر بر نمی‌دارد.

در هر حال، نسخه لرد گرینوی از نسخ «گلستان» که تاریخ کتابش معلوم است، کهنه‌ترین نسخه‌ای است که تا کنون به نظر اینجانب رسیده و هر چند نه خالی از غلط کتابی است و نه اطمینان می‌توان داشت که از تحریف و تصرف عمدی مبری بوده باشد، از جهت نزدیک بودن به قلم شیخ سعدی، تقریباً در عرض نسخه آقای بزرگزاد است و بنابراین از اختلافانی که با این نسخه دارد، آنچه را قابل توجه دانستم منعرض شدیم. نسخه کتابخانه هند، با آنکه یکی از قدیمترین نسخه‌هاست، این حیثیت را ندارد و از آن کمتر استفاده کردیم و چون این هر دو نسخه موقعی به دست ما آمد که چاپ کتاب نزدیک به اتمام بود؛ نسخه بدلهایی را که از این دو کتاب اختیار کردیم جداگانه به آخر کتاب ضمیمه نمودیم تا مورد

استفادهٔ عموم گردد. و اگر این کتاب به تجدید طبع رسید آن اختلافات را هم در پاورقی به نسخه بدل‌های دیگر ملحق خواهیم ساخت.

از نسخه بدل‌هایی که اختیار کرده‌ایم، هر کدام در نسخه‌های متعدد یافت شده. ذکر مأخذ آنها را لازم ندانستیم. و در آنچه اختصاص به نسخه کتابخانه سلطنتی داشت علامت «س» گذاشتیم. و در آنها که نسخه پاریس در آن منتشر بود علامت «پا» گذاشتیم. و در نسخه های دیگر و جوهی که اختصاصی و قابل تعرض باشد نیافتیم.

چون منظور ما از تنظیم این نسخه فقط نزدیک شدن به حقیقت «گلستان» بود و به صورت چندان توجه نداشتیم. در رسم الخط اهتمامی نوزیدیم و هر چه امروز معمول است به کار بردیم و البته اهل فضل می دانند که در کتابهای فارسی در مائه هفتم و هشتم میان دال و ذال تفاوت می گذاشتند و «پ» و «چ» را با «ب» و «ج» بکان، و «که» و «جه» را «کی» و «چی» می نوشتند و بعضی شیوه‌های دیگر از این قبیل در تحریر داشتند که به شرح آنها حاجت نیست. چیزی که قابل ذکر می دانیم این است که در نسخه اصفهان «توانگر» همه جا

«تونگر» نوشته شده، چنانکه نمی توان ساقط بودن الف را بر غفلت و غلط کتابنی حمل نمود.

دیگر اینکه کاتب در کلماتی مانند «هوی» و «مجری» مفید به رسم الخط عربی نشده و «هوا» و «مجر» نوشته است. چون کتاب فارسی است، این روش را بی ضرر دانسته پیروی کردیم. و چون این نسخه متن کتاب ما قرار داده شده یک صفحه از آن را عکس انداخته، عیناً به این مقدمه ملحق ساختیم و تکمیل آگاهی را می گوئیم که آن نسخه به صورت بیاض است.

به توضیح مشکلات و ایراد تحقیقات و تنظیم فهرستها و مانند آن نیز دست نبردیم؛ چه منظور ما تنظیم متن «گلستان» بود و بس و آن کارها را که البته مفید و لازم است، دیگران بهتر از ما کرده و خواهند کرد. فقط از آقای یغمایی خواهش کردیم نحمل زحمت نموده فهرستی از اسامی اعلام که در «گلستان» مذکور است، ترتیب دادند و آن را به آخر کتاب ملحق ساختیم.

در خاتمه برای ادای حق می نگاریم که سپاسگزاری ما در انجام این امر، که شاید خدمتی به ادبیات ایران باشد، اول به جناب آقای وزیر معارف است که در واقع مؤسس شدند و

مقدمه ۲۳ /

آسیاب فراهم کردند. سپس نسبت به بزرگوارانی که اسم بردیم
و به تسلیم نسخه‌های خود ما را در این کار یاری نمودند.

محمد علی فروغی

اول اردیبهشت ماه جلالی ۱۳۵۶

مطابق ۱۳۱۶ شمسی